

ЖАННА МАРФІНА
«ЖИТТЯ НАЧЕ МАТИ КРАЙ ВОРИТ...»
(ПРО АСОЦІАТИВНЕ ПОЄДНАННЯ НАЗВ СПОРІДНЕНОСТІ Й АБСТРАКТІВ
У МОВІ ПОЕЗІЇ)

Однією з найактивніших груп поетичної лексики є назви спорідненості (НС), які розкривають власні асоціативні потенції у сполучуваності з лексемами інших семантичних груп. Типовим для мови поезії ХХ ст. є асоціативне зближення НС з абстрактними назвами.

Слова-абстракти є такими компонентами словника поетичної мови, що надають художнім текстам емоційної забарвленості, насичують їх філософським змістом. Зазнаючи в тексті семантичного ускладнення, вони детермінують символічність, асоціативність.

Основними компонентами асоціативно-образної суміжності з абстрактами є слова-символи *доля* — *недоля*. У народнописенній символіці *долю* може уособлювати кохана дівчина; прагнення ж поєднати з нею своє життя здається здійсненням надій, посміхом долі, щастям. Так, у поетів ХХ ст. традиційно образ *долі-дівчини* асоціюється з *життєвою дорогою* (широка стежка, дорога правди). Такі образи мають позитивне експресивне забарвлення, урочисту піднесеність: «Ми ж виходили в ніч на закурену *стежку широку*, // *І сестра наша, доля*, вела од зорі до зорі» (А. Малишко); «Й поклянемося, // Що кожен вестиме // *Долю народу* за руку, як дочку, // *Дорогою правди*, // А не по обочку» (П. Воронько).

Для мови поезії ХХ ст. характерне оказіональне вживання НС у порівняльних конструкціях. На той чи інший конотативний зміст вказують оцінні епітети. Так, епітетні сполуки *злочинна мати*, *пещена донька* відбивають негативні уявлення про поняття *недолі*, *самоти*: «Мене на розпусту *недоля турнула*, // *Як мати злочинна* неждане дитя; // Дивіться, як сміло, як злісно пірнула // Вона моє щастя в розпутне життя» (Г. Чупринка); «Витікаю з арфи мертвяка // ніби не відлучений — а всує: // *самота, як пещена донька* // знову десь під серцем *капризує*» (І. Андрусак). Налаштування на внутрішнє авторське неприйняття цих образів підсилюється негативно конотованими елементами тексту: дієсловами *турнути*, *пірнути*, *капризувати*.

Образ лихої долі, фактично *недолі*, асоціюється з НС *мачуха*, *баба*, у внутрішній формі яких є семантичний відтінок «погана», що підтримується відповідними прикметниками (*лиха*, *п'яна*, *сліпа*) та дієсловами (*гнутися*, *згинути*): «Я не гнусь, мов раб, під гнітом, // *Доле, мачухо лиха* [...]» (Г. Чупринка); «У кущах бузових // *Згинула тропа*, — // *Спала баба-доля*, // *П'яна і сліпа* [...]» (О. Олесь).

Частотна в мові поезії ХХ ст. генітивна метафора — *сини недолі*, *сини долі*, в якій простежується внутрішня семантична й прагматична підпорядкованість долі як фатуму, неминучості. Так, ідея протесту, непідкорення долі пов'язана з образами праці, розбудови: «Заповідаю бути нам еретиками, // *Синами дикої долі*, // *Розрубати стени* прямими *стежками* // І впасти серед поля» (А. Слісаренко).

Протилежну ідею покори певному негативному впливу виражає сполука *сини недолі*: «Іде дрімлива мана задуми. // Іде на тихий цвинтар в долині, // Де *сплять* по трудах *сини недолі*, Де над горбами, як *монахині*, // Стоять в жалобі стрункі тополі» (П. Карманський). Мотив підкорення злій долі конкретизується порівнянням *горби, як монахині*, що впливає на створення зорової асоціації.

Образ тяжкої праці у неволі, що сформувався в українській літературі й був яскраво виражений у поетичній мові другої половини ХІХ ст. (П. Грабовський, І. Франко, Леся Українка, Б. Грінченко та ін.), накладається на поетику мови поезії ХХ ст., а особливо в перші перехідні десятиліття (10—30 рр.), коли відбувалися активні суспільно-політичні зрушення. Цей зміст сполучає ускладнена однорідними генітивами метафора *нещасні діти праці і недолі*, яку контекстуально підтримують метонімічні образи *чорні руки*, *мозолі*, *смуток в серці*: «Ходіть до мене ви, прибиті горем, // *Нещасні діти праці і недолі*, // Яким розлився в *серці смуток* морем, // А в *чорні руки* в'їлися *мозолі*» (П. Карманський).

Так само в першій половині ХХ ст. у громадянській ліриці фіксуємо опозиційні метафоричні перифрази *сини неволі — вольності син*, які позначають, відповідно, *невільний народ — народ вільний*: «Поляки, руські, і євреї, // І українці — тяжко всім! // Сини неволі однієї — // Одної волі треба їм!» (М. Рильський); «Там осереддя всіх гір і долин, // Кожен рідний, хто *вольності син*, // Громом лунає народу там слово» (М. Рильський).

Типовим для мови поезії ХХ ст. є порівняння з матір'ю реалій, позначених абстрактами *життя, ніжність, любов, перемога, геніальність*. Асоціативний зв'язок цих слів-понять з номінацією *мати* у поетичних контекстах з'ясовується: а) ситуативно («*Життя, наче мати край воріт*» (Д. Кононенко) — образ *життя*, який символізує очікування чогось, тлумачиться через ситуацію чекання матір'ю своїх дітей), б) контекстуально («*І любов така велична, // Що й кінця не знати. // Як життя вона одвічна, // І свята, як мати*» (П. Воронько) — добір таких словесних засобів, як епітети *свята, велична*, модифікує зміст порівняння).

Контекстна ситуація допомагає декодувати зіставлення «*мати́р — мрія*»: «Було загляне *мати, як мрія* — поле, жито. // Хустинка. Яблук трійко. На очах сум — не сміх. // — Чекають люди волі. Узимку сина вбито, // Упав з коня на вітер та й на білий сніг» (А. Малишко). Значення цієї порівняльної конструкції закладене в мікрообразі очікуваної людськи волі, через який мрія інтерпретується як надія, сподівання на краще життя. У рядках переплітаються конкретно-чуттєві й зорові асоціації, що нанизуються в номінативно-описових синтагмах. Опис зовнішніх ознак істоти, який створений протиставленням абстрактних назв *сум — (не) сміх*, підпорядковується загальному мінорному настрою поезії.

Поетичне переосмислення психологічних категорій асоціативно зближує поняття *відчай і журба*, контекстуальна синонімія і змістова подібність яких закріплена в порівнянні *мов брати*: «Немає тих доріг, де закипілась мука, Де *відчай і журба* ходили, *мов брати*» (В. Симоненко). Через сполучуваність з НС *брат (мн.), сестра (мн.)* у функції об'єкта зіставлення асоціативно поєднуються протилежні за значенням назви: «*Радощі й болі обнялися дружно, // Як вірні сестри, і прядуть без впину // пряжу* *всесвіту [...]*» (П. Карманський).

У мові поезії ХХ ст. простежується асоціативна суміжність НС з абстрактами зі сфери естетики. Зіставлення *краси з сестрою* уособлює внутрішнє психологічне сприйняття реальності: «*Краса ж, сестра з мінливими очима, — // Як давній Янус*» (М. Рильський).

Самоідентифікація *я — син краси і мрії*, ототожнення *муза, свобода — сестри ліричного героя* підкреслюють зв'язок суб'єкта з естетичною сферою: «*Я — син краси і голубої мрії, // Я — автор ненаписаних поем*» (В. Симоненко); «*Хоч нема в мене рідні, // Так рідня ж мені природа, // Сестри* *єсть в мене одні — Щира Муза та Свобода*» (Г. Чупринка).

Символічний зміст НС «*мати — захист, оберіг*» впливає на позитивну експресію антропометафор, у складі яких є абстракт: «*В діамантах її [ночі] шати // // Бо для неї Вічність — мати, // На волоссі снів серпанок — // Вона ними струнить ранок*» (О. Горкуша); «*А Україна, всесвіт — // в купелі боротьби, // і біля них — матуся неминучість*» (М. Хвильовий).

Мовообраз історії у поезії дев'яностників створює суміжність НС із абстрактами *пам'ять, час*. Часова віддаленість того, що закарбовано в пам'яті, конкретизується НС *бабуся, найстарша сестра*, тобто з раніше народженими, тими, хто має життєвий досвід: «*Поволі позіха бабуся Пам'ять*» (А. Дністровий); «*Всідайтеся, брати і сестри, ти, найстарша сестрице Пам'ять*» (Д. Головка).

Метафора *діти часу* має семантичний відповідник «нащадки». У наведених нижче прикладах ця сполука не випадково винесена на початок строфи. Подальший контекст розвиває асоціювання внутрішнього світу людини із певним простором: а) замкненим, що символізує самостійність істоти, її незалежність, соціальну пасивність: «*Часу дитя — пасинок скепсису й зрад, // Що гахнув об мур рожеві свої окуляри — // Маєш чудову рідню, зневіри зведений брат, // Вони вже напевно тобі підкинуть злотистих долярів*» (С. Жадан); б) відкритим, незаселеним, непридатним для життя (пустир, канава): «*О діти злих часів,*

посяні в огромах // пастуших пустирів, де рейвах відлунав!.. // Приходьте у шатро» (І. Андрусак).

Часто поети використовують словосполучення з лексемою-абстрактом як засіб вторинної номінації до НС, характеризуючи ставлення ліричного суб'єкта до особи. Тому, як правило, такі метафоричні прикладкові структури виконують функцію звертання і мають характерний дистрибутивний елемент — займенниковий прикметник: «Добро, що є дочка у мене, // *Моя відрада* молода» (М. Стельмах); «В серці так пусто, так невидненько, // *Люлі, мій смутку, мій хорий сину!*» (П. Карманський).

Іноді НС є засобом семантичного підсилення контекстуально однорідних абстрактів: «І встануть вони, *сестриці* — // *Любов і дружба* всуміж, // Одна, мов ясні зірничі, // А друга — гостра, як ніж» (А. Малишко); «*Краса і думка, дві сестри-близнята*, // Давно на морі людському пливли» (М. Рильський).

Отже, у мові поезії ХХ століття асоціативне зближення назв спорідненості з абстрактними назвами розширює функціонально-стилістичні потенції НС і водночас створює умови для розвитку символічного значення абстрактів.